

Ontwerpen aan gemeenschapszin

Ivan Nio en
Denise Vrolijk
Redacteur en eindredacteur S&RO
nio@nirov.nl, vrolijk@nirov.nl

De foto's bij dit artikel zijn van
Kees Hummel, Amsterdam
www.keeshummel.com

Het vormgeven aan gemeenschapszin is een oud ideaal van ontwerpers. Ondanks alle kanttekeningen die sociologen hebben geplaatst bij de mogelijkheid om via ruimtelijke middelen samenlevingsverbanden te versterken, hebben ontwerpers hardnekkig verschillende opties onderzocht om sociale contacten en gemeenschappen te versterken. De veronderstelling daarbij is dat het ontwerp van gemeenschappelijke ruimten en voorzieningen sociale interacties en gedeelde normen tussen de leden van een gemeenschap kunnen bevorderen, evenals betrokkenheid bij en identificatie met een plek. Soms lijkt het te lukken, vaak echter ook niet. De kans van slagen is niet alleen afhankelijk van de kwaliteit van het ontwerp – zoals de maat en materialisering van een collectieve ruimte, de mogelijkheid om het toe te eigenen, het programma, de ruimtelijke begrenzingen tussen sferen en domeinen – maar vooral van de dynamiek in gemeenschapsvorming en het veranderde ruimtelijk gedrag van mensen. In sommige situaties willen mensen elkaar ook liever vermijden dan ontmoeten. Nabijheid hoeft niet tot contact te leiden. In andere gevallen weten mensen die iets delen elkaar wel te vinden, alhoewel hun buurt misschien helemaal niet in een collectieve ruimte voorziet.

Het beleid voor gemeenschapszin richt zich momenteel sterk op het schaalniveau van de buurt. Mensen brengen echter een groot deel van hun tijd door in andere sociale contexten. Terwijl het collectieve leven op buurniveau aan betekenis heeft verloren, bloeit het buiten het domein van het wonen weer op. Allerlei 'lichte' vormen van gemeenschap manifesteren zich in feestzalen en sportkantines, op campings en vakantieparken, in hobbyclubs en op internet. Permanente gemeenschappen maken ook steeds meer plaats voor tijdelijke collectieven. Dit alles roept de vraag op welke mogelijkheden er tegenwoordig nog bestaan om met ruimtelijke middelen gemeenschapszin op buurniveau te versterken. De buurt blijft namelijk één van de kaders waarop mensen zich kunnen richten. Voor het dagelijks leven oriënteren bepaalde bevolkingsgroepen, zoals gezinnen met kinderen en ouderen, zich ook nog steeds op de buurt. Een tweede vraag is op welk schaalniveau men moet streven naar homogeniteit of heterogeniteit. Sociaal contact tussen bewoners is intensiever als ze vergelijkbaar zijn in hun levenssituatie of leefstijl. Op verschillende schaalniveaus – van bouwblok tot wijkpark – blijft het faciliteren van sociale verschillen niettemin een belangrijke opgave. Ook in homogene gemeenschappen dient men rekening te

houden met de behoefte aan privacy en afstand en met verschillende betekenissen die mensen toekennen aan dezelfde ruimte.

Architecten en stedenbouwkundigen hebben in het verleden al vaak en op diverse wijzen vormgegeven aan collectiviteit op het schaalniveau van de buurt. Bijvoorbeeld in de vorm van brinken, dorpspleinen of buurtparkjes als ruimtelijke *foci* voor gemeenschapszin of via geleidelijke overgangen tussen private en openbare ruimtes die moeten uitnodigen tot sociale contacten. De schaal van het opdrachtgeverschap heeft er in Nederland toe geleid dat gemeenschapszin de afgelopen jaren vooral op een laag schaalniveau is gezocht. Het gaat meestal om een verzameling woningen waarbij bewoners een ruimte met elkaar delen, zoals een woondek, een hofje of een tuin. Er is met name geëxperimenteerd met gemeenschappelijke tuinen. Het succes daarvan blijkt vooral afhankelijk van de vraag of en hoe deze collectieve ruimte kan worden toegeëigend door bewoners met een vergelijkbare leefstijl of interesse. Gemeenschapszin heeft men daarnaast op beproefde wijze willen bevorderen via collectieve voorzieningen. Het gaat daarbij om alledaagse voorzieningen zoals een buurthuis of een (brede) school, maar ook om parken en pleintjes als plekken van samenkomst en gedeelde ervaring. Het karakter van collectieve voorzieningen en de manier waarop die zijn geëigend ten opzichte van elkaar en van de publieke ruimte kent momenteel een grote dynamiek en variatie aan mogelijkheden: van uitgekende combinaties van collectieve en openbare ruimten tot geprivatiseerde vrijetijdsvoorzieningen in lifestyle communities. Privaat beheerde woondomeinen met voorzieningen als een golfbaan, zwembad of een fitnessruimte vormen nog geen garantie voor vitale gemeenschappen. Alhoewel het collectieve domein hier opnieuw is gedefinieerd, lijken de voorzieningen vooral belangrijk voor een verhoging van het individuele wooncomfort en de status en identiteit van het woonproject.

De voorbeelden geven aan dat gemeenschapszin nog steeds een ruimtelijke dimensie kan hebben. Maar gemeenschapszin is absoluut geen eenduidige ruimtelijke opgave. Er is in toenemende mate sprake van een vluchtige verbondenheid met verschillende typen plekken. Het vraagt om een nieuwe, meer uitgebreide agenda voor het ontwerp van gemeenschappen, niet alleen op blok- en buurniveau, maar zeker ook in de gebieden daarbuiten.

1 Floriande,
Hoofddorp Eiland 8
als collectieve tuin
Foto's – Kees Hummel,
Amsterdam

COLLECTIEVE TUINEN

Floriande, Hoofddorp

'Je moet geen hekel hebben aan zwaaien.'¹

Een buurt als een volkstuinencomplex, zo kan Eiland 8 in de Vinex-locatie Floriande te Hoofddorp ontworpen door Heren 5 Architecten, omschreven worden. Geen standaard Vinex-wijk met een verzameling huizen en tuinen afgescheiden door schuttingen en bergingen. Maar een buurt waarin met zoveel mogelijk middelen is geprobeerd de groene ruimte centraal te stellen. Straatprofielen, bijvoorbeeld, zijn zo ver mogelijk versmald en de kavels van de koopwoningen zijn tien procent kleiner dan normaal. Resultaat is een eiland met 288 woningen geplaatst in een gemeenschappelijke tuin, een opzet die door sommige bewoners als 'wonen in een vakantiedorp' ervaren wordt. Eiland 8 is daardoor geen echte volkstuin – want dat ging de opdrachtgever net iets ver – maar eerder een soort 'landgoed' te noemen. Alle bewoners zijn voor ééndriehonderdste eigenaar van De Tuin, zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het onderhoud en hebben zich aan bepaalde huisregels te houden. Zo mag een heg of schutting niet hoger zijn dan één meter, hoog genoeg om privacy te bieden als je zit en om te praten met de burens als je staat. Toch zijn de eerste schuttingen inmiddels al neergezet en is de boete (50.000 euro) daarvoor nog niet uitgekeerd. 'Het blijkt moeilijk om als politieagent

De Kersentuin, Leidsche Rijn (Utrecht)

Zachte overgangen

Sociale duurzaamheid, de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten en écht samen te leven, staat ook centraal in het nieuwbouwproject De Kersentuin dat in de Utrechtse Vinex-locatie Leidsche Rijn gerealiseerd is. Zachte overgangen tussen openbaar, semi-openbaar en privé-gebied zijn daarbij het uitgangspunt. Met groen als integraal onderdeel van de 28 huurwoningen en 65 koopwoningen, want volgens de bewoners van De Kersentuin, die het project zelf ontwikkeld hebben, stopt de woningbouw niet bij de voordeur. Naast de collectieve tuin die op vier plekken in de wijk in het verlengde van de achtertuinen wordt aangelegd (en dus alleen toegankelijk is voor de bewoners van De Kersentuin), zijn ook een gezamenlijke parkeergarage, een gemeenschapshuis, deelauto's, was- en klusruimtes en een glasvezelnetwerk onderdeel van het concept. De twee openbare gebieden in het project worden multifunctioneel ingericht met voorzieningen voor jong en oud: een combinatie van speel- en ontmoetingsgelegenheden, natuur voor rust en recreatie, een amfitheater en ruimte om te tuinieren. De bewonersvereniging heeft van het begin af aan, al ver voor de daadwerkelijke realisatie van het project, een belangrijke regierol

op te treden,' zo zegt Richard Niemeijer, voorzitter van de stichting die de gezamenlijke binnentuin in beheer heeft. Toch is de algehele sfeer volgens Bas Liesker van Heren 5 Architecten niet negatief te noemen: 'De bewoners gaan ervoor en willen de alternatieve vorm van beheer tot een succes maken. Alleen worden ze gedwarsboomd door de gemeente, die komt haar financiële afspraken niet na. De kas van de stichting wacht nog steeds op de beloofde 250.000 euro voor het onderhoud van De Tuin.' Het idee van een gezamenlijke tuin, door Liesker ook wel de 'huiskamer van de buurt' genoemd, werkt bij nader inzien niet voor alle bewoners even goed. 'Sommige bewoners hebben zich van tevoren onvoldoende gerealiseerd wat wonen in een gezamenlijke tuin nu echt betekent,' blijkt nu. Volgens Niemeijer is het echter een kwestie van tijd en blijft de gedachte dat privacy op Eiland 8 een keuze is, zeker overeind.

gekregen. En de vereniging zal die rol blijven voortzetten bij het creëren van 'onderlinge betrokkenheid door een grote mate van zelfbeheer bij de inrichting en onderhoud van het openbare gebied.' De Kersentuin is een voorbeeld van autoluw bouwen en heeft daarvoor de Ruimte & Mobiliteitsprijs 2005 gekregen.

Noten

- ¹ Hans van der Beek over Eiland 8 in de publicatie *Thuis van Heren 5 Architecten*, Valiz, Amsterdam, 20